

Könyvtörténet, könyvművészet, bibliofília

Soltész Zoltánné és a hasonmás kiadások

Régi szövegek – kéziratok, nyomtatványok – kritikai jellegű kiadásainak elvei hosszú századok során alakultak ki. Ugyanakkor a kutatók természetes igénye, hogy ne csak a textusok modern, elkerülhetetlenül a közreadó értelmezéseit is tartalmazó edícióit használják, hanem az eredetit vagy legalább annak megbízható hasonmását. Az előbbi óhaj a földrajzi távolság és az állományvédelmi okok miatt nem mindig teljesíthető, az utóbbinak pedig technikai lehetőségek szabtak – és szabnak részben még ma is – különféle korlátokat. Mindenesetre már a XIX. század elején keresték azokat a módszereket, amelyekkel a szövegek hű – nem ártírt, értelmezett – másolata kézbeadható.

A könyvnyomtatás technikai fejlődése és a fényképezés kialakulása, illetve a két terület kapcsolódása előtt a lehetőségek természetesen meglehetősen korlátozottak voltak. Ennek ellenére Magyarországon is elkezdődött az 1830-as évektől – szerény keretek között – a régi oklevelek és a magyar nyelvemlékek, pontosabban utóbbiak egy-egy levele hasonmásainak közzététele. Két lehetőség állt rendelkezésre a fototechnika megjelenése előtt: az egyik a litográfia, a másik a rézmetszet volt. Mindkét eljárás a szöveg újrairását, pontos lemásolását, kőre rajzolását, illetve lemezre metszését, vagyis a textus kézzel történő reprodukálását jelentette, csupán a többszörözést oldhatta meg az akkori technika.

Rézmetszetes hasonmásokat adott közre *Horvát István* a *Tudományos Gyűjtemény* 1833-as és 1834-es évfolyamaiban. A történettudós 26 középkori magyar oklevél és néhány egyéb, nem diplomatikai szöveg faksimiléjét publikálta a folyóiratban. A metszeteket *Karacs Ferenc*, a kor jeles, elsősorban térképmetszőként híressé vált mestere és *Miskovits Mózes* készítette. A rézlemezek Horvát bibliotékájával együtt a Széchényi Könyvtárba kerültek, a táblákról később fia, *Horvát Árpád* 1883-ban új lenyomatokat készítettett (Oklevéltani hasonmások gyűjteménye. XI–XV. század. Melléklet Horvát Árpád Oklevéltani jegyzetek című munkája második füzetéhez. Bp. 1883.).

Az 1830-as évek másik kezdeményezése a *Magyar Tudós Társasághoz* fűződik. A testület 1833-ban döntött a nyelvemlékek kiadásáról és közreadásuk alapelveiről. A bennünket ezúttal érdeklő pont elrendelte, hogy „hasonmás adassék minden különböző kézírás egy lapjáról.” A nyelvemlékek összegyűjtésére, kiadására *Döbrentei Gábor* kapott megbízást, így indult el szerkesztésében 1838-ban a *Régi Magyar Nyelvemlékek* című sorozat. A Döbrentei életében megjelent négy kötet (pontosabban három kötet és a negyedik első része) mindegyikéhez egy-egy kőrajzolt hasonmás kapcsolódott.

Hasonmások ezek kétségtelenül, de mégis csak újrairt, metszett szövegek, az abszolút pontosság ezért megvalósíthatatlan volt. A XIX. század második felében

vált lehetővé a szó mai értelmében vett fakszimilek kiadása. A megoldást a fotó-cinkográfia jelentette. Lényege, hogy a sokszorosítani kívánt ábrát vagy szöveget fényképezéssel cinklemezcire viszik, zsiradékkal vagy gyantával kezelik, végül a lemezt salétromsavval maratják úgy, hogy a maratást követően a védett nyomóforma kiemelkedik a cinklemez síkjából, és ezáltal magasnyomásra alkalmas klisé keletkezik. A megmunkálás során a nyomólemezek a fametszetes dúcokhoz válnak hasonlónak. Az egyszerűbb, vonalas ábrák – például szövegek – reprodukálására szolgált a fototípiát; autotípiát alkalmaztak a tónusos képek (fényképek, festmények stb.) sokszorosításánál. Ezzel technikailag lehetővé vált az eredetihöz elméletileg mindenben hű hasonmások kiadása. A XX. században a magasnyomásos eljárást felváltotta az ofszettechnika, a roppant nagyarányú műszaki fejlődés egyre tökéletesebb fakszimilek kiadását tette lehetővé.

Szűlesebb körben a XIX. század végétől jelentek meg hasonmások, részben önállóan, részben különböző monográfiák, tanulmányok mellékleteként. Könyvtörténeti szempontból kiemelkedően fontos, hogy a *Magyar Könyvszemle* szinte indulásától több-kevesebb fakszimilét közölt. Nincs terünk arra, hogy a hazai hasonmás kiadások fejlődéstörténetét akár csak röviden vázoljuk. Csupán annyit szükséges megállapítani, hogy a XX. századi és a jelenlegi ilyen jellegű önálló kiadványok alapvetően kettős célt szolgáltak és szolgálnak: a tudományos és közművelődési cél mellett a bibliofilek igényeit is figyelembe vették a hasonmások kiadására vállalkozók.

A technikai fejlődés és a sokasodó fakszimile kiadások kapcsán ugyanakkor különféle elvi kérdések is felvetődtek. Az eleve egyedi kódexek esetében – vagy kivételes esetben mindössze egy példányban fennmaradt nyomtatványok közzétételénél – értelemszerűen csak a konkrét kötet hasonmásáról lehet szó, ugyanakkor technikailag megvalósítható például az utólagos sérülések retusálása, az elfakult színek korrigálása. A beavatkozás során azonban tévedésből fontos paleográfiai jellegzetességek is eltűnhetnek, nagy körültekintést igényelnek tehát az utólagos közreadói módosítások, ezek ugyanis jelentősen befolyásolhatják a fakszimile kiadás hűségét és pontosságát. (A kódexek fakszimile kiadásainak kodikológiai és paleográfiai problémáit *Lázs Sándor* taglalta: *Kódexkiadásunk százados kérdései a Cornides-kódex modern kiadásának ürügyén. Magyar Könyvszemle*, 1983. 345–365. p.) A több példányban fennmaradt, ám különböző mértékben csonka és változatos egyedi jegyeket mutató nyomtatványok esetében az az eldöntendő kérdés, hogy egy konkrét kötet hasonmása legyen-e a kiadvány, vagy pedig különféle kötetekből rekonstruálható, valójában azonban „csak” virtuális fakszimile.

Egészen más jellegű kérdéseket vet fel a különféle hasonmás lapokból összeállított albumok kiadása. Itt alapvetően az a probléma, hogy az eredetileg eltérő nagyságú levelekből hogyan lehet modern kötetet szerkeszteni, mennyiben felel meg az ilyen kiadvány a tudományosság követelményeinek? Ezekre és a fenti kérdésekre az idők során különféle válaszok születtek, és nyilvánvalóvá vált, hogy tökéletes, minden esetben megnyugtató döntés nehezen hozható, a közreadók kisebb-nagyobb kompromisszumokra kényszerülnek.

A fakszimilek problémái ellenére a kérdéssel viszonylag szerény mennyiségű szakirodalom foglalkozik. A hasonmások közzétételének elvi-elméleti kérdéseit még leginkább a különböző kiadásokhoz kapcsolódó tanulmányok érintik, illetve

az egyes edíciókról irt bírálatok. A néhány önálló dolgozat közül említendő *Pintér Jenő* tanulmánya (A magyar hasonmáskiadások. Könyvgyűjtők évkönyve 1919-re. Szerk. Köhalmi Béla. Bp. 1919. 67–69. p.). Az irodalomtörténész szerző lényegében annotált bibliográfiát készített, a faksimilek könyvtörténeti, könyvművészeti jelentőségével és a kiadások elméleti kérdéseivel nem foglalkozott, összeállítása azonban tudomásunk szerint első hazai jegyzéke az addig önállóan megjelent hasonmásoknak. Az újabb szakirodalomból kiemelkedik *Soltész Zoltánné* írása (Régi könyvkultúránk hasonmás-kiadásai. Előadások Szántó Tibor könyvművész életmű-kiállítására alkalmából. Debrecen, 1978. május 8. Szerk. Csúry István. Debrecen, 1978. 25–34. p.). A továbbiakban Soltészné tanulmánya, illetve a közreműködésével készült különféle hasonmások kiadási gyakorlata alapján tekintjük át az írásunk címében megjelölt kérdéskört.

Soltész Zoltánné életműve kétségtelenül a könyvtörténet–könyvművészet–bibliofilia szerves egységét jelképezi. Könyvtörténész volt, a nemzeti könyvtár vezető munkatársa évtizedeken át. Szűkebb kutatási területét az ősnymtatványok és az antikvák képezték, de művészettörténeti végzettségének és érdeklődésének megfelelően behatóan foglalkozott a kódexekkel is. Személyében a kiváló felkészültségű tudós szerencsésen ötvöződött a nemzet talán legfontosabb közgyűjteményében dolgozó könyvtárossal. Feladatának tekintette a könyvtörténet, könyvművészet alapvető emlékeinek, mindenekelőtt természetesen a Széchényi Könyvtár kincseinek bemutatását a szakkörökön túli publikumnak, ezért vállalkozott különféle hasonmás kiadások sajtó alá rendezésében érdemi közreműködésre, a kiadásokhoz kapcsolódó tanulmányok írására. Ezen a ponton találkozott felfogása a bibliofiliával és néhány kiváló könyvművész törekvéseivel. Együttműködésük eredményeként jelentek meg az 1960-as évektől azok a könyvtörténeti, könyvművészeti vonatkozású faksimile kiadványok, amelyek tudományos eredmények és jelentőségük mellett a hazai bibliofil könyvkiadásnak is maradandó monumentumai.

Soltész Zoltánné 13 könyvtörténeti, könyvművészeti kiadvány – önálló kötet faksimileje vagy hasonmásokból összeállított album – kiadásának volt közreműködője. Időrendben ezek a következők (a kiadó, a tipográfus és a megjelenési év feltüntetésével):

- *Biblia Pauperum* (Magyar Helikon, Szántó Tibor, 1966);
- *Francia és németalföldi miniatűrök Magyarországon* (Radocsay Dénessel közösen, Magyar Helikon, Szántó Tibor, 1969);
- *Chronica Hungarorum* (francia nyelvű kísérszöveggel, Magyar Helikon, Szántó Tibor, 1972);
- *Chronica Hungarorum* (magyar nyelvű részletes tanulmánnyal és Horváth János fordításával, Magyar Helikon, Szántó Tibor, 1973; a két Chronica-kiadás nem teljesen azonos);
- *A magyar könyvnyomtatás képeskönyve 1473–1973* (Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-Grafikai Tanszéke, Haiman György, 1973);
- *A második magyarországi ősnymda egyik nyomtatványa* (Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-Grafikai Tanszéke, Haiman György, 1975);
- *Basilius Magnus: A költők olvasásáról. + Xenophon: Socrates védőbeszéde* (Ritoók Zsigmond fordításában, Magyar Helikon, Szántó Tibor, 1978);

- *Mátyás Graduale* (Magyar Helikon – Corvina, Szántó Tibor, 1980);
- *Horae Beatae Mariae Virginis* (Szabó Flóriszal közösen, Helikon – Európa, Szántó Tibor, 1982);
- *Flamand kalendárium* (Helikon, Szántó Tibor, 1983);
- *Thuróczy-krónika* (Horváth János fordításában és Engel Pállal közösen, Helikon, Szántó Tibor, 1986);
- *Missale*. Úti miscskönyv (Helikon, Szántó Tibor, 1989);
- *Régi magyar várak* (Helikon, Kováts Imre, 1983).

A kiadványok túlnyomó többsége Szántó Tibor tipográfiai megformálásában, a Helikon emblémájával jelent meg, két munka az Iparművészeti Főiskola kiadásában, Haiman György tervezésében látott napvilágot, a fiatalabb könyvművész nemzedéket pedig Kováts Imre képviseli. Két dolgot ez a rövid összegzés is jelez. Az egyik, hogy Soltész Zoltánnának nagyon komoly szerepe volt az 1960-as évektől a változó nevű és jogállású Helikon Kiadó könyvművészeti programjának megvalósításában. Az 1960-as évektől Magyarországon két kiadói műhely foglalkozott intenzíven könyvtörténeti, könyvművészeti vonatkozású hasonmások kiadásával: a Helikon mellett az *Akadémiai Kiadó* vállalkozott rendszeresen a magyar irodalom- és művelődéstörténet forrásainak faksimile kiadására a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* sorozat keretében. A Helikon által kiadott hasonmás kódexek és régi nyomtatványok közreadásában Soltész Zoltánnának meghatározó része volt. A másik, hogy – főleg Szántó Tiborral együtt – a faksimilék különféle formáival – élve természetesen a fejlődő technikai és a bővülő anyagi lehetőségekkel – kimunkálták e sajátos kiadványtípus közreadásának magyarországi gyakorlatát és részben elméletét. A közel három évtizeden keresztül tartó együttműködésük során szinte minden lehetséges módszert kipróbáltak és alkalmaztak. Ezek sorában természetesen akad kisebb-nagyobb mértékben vitatható elvi alapokon nyugvó megoldás, azonban a könyvtörténész Soltész Zoltánné és a tipográfus Szántó Tibor érdemei a hazai könyves gyakorlat ezen területén is elévülhetetlenek.

Soltész Zoltánné fentebb említett tanulmányában a hasonmás kiadások értékelésénél két szempontra hívja fel a figyelmet: az eredeti mű tartalmi-művészi jelentőségére és a hasonmás kiállításának művészi színvonalára. A kiadandó művek kiválasztása, illetve a kísérő tanulmányok írása hozzájárul a könyvtörténeti kutatások és ismeretek elmélyüléséhez abban az értelemben is, hogy megkönnyíti a művek tanulmányozását szakemberek és az érdeklődő bibliofil közönség számára egyaránt. Ugyanakkor a tipográfusnak és a könyvtörténésznek együtt kell döntenie a korábban vázolt elvi kérdésekben. A könyvtervező számára a hasonmás kiadása egyébként nem par excellence tipográfusi feladat, a keretek, a formák ugyanis adottak, és a lényeg az, hogy bele tudjon helyezkedni egy adott kor szellemébe. Ahogyan Szántó Tibor egy 1989-es interjúban fogalmazott: nem annyira a tipográfusi felkészültség és ismeret a döntő, hanem a könyvtörténeti tudás és szemlélet, vagyis az, hogyan lehet a régi korok formai sajátosságait a modern technika eszközeivel minél pontosabban közvetíteni. (*P. Szabó Ernő: A tárnokmester Bibliája. Beszélgetés Szántó Tiborral. A Könyv, 1989. 1. sz. 117–123. p.*)

A faksimile kiadásoknak alkalmasnak kell lenniük a kutatói igények kielégítésére. Használjuk a tudós, gyűjtőjük azonban a bibliofil, és a két szempont néha szembekerül egymással, megtévezve a kiadó anyagi lehetőségeiből adódó prob-

lémákkal. A faksimile, az igazi, a valódi faksimile ugyanis roppant költséges kiadvány. *Ursula Struzl*, a grazi Akadémia Nyomda- és Kiadóintézet – a világ egyik legjelentősebb hasonmásokat kiadó vállalata – vezető munkatársa a faksimile kritériumai között említi a teljességet – beleértve az üres oldalak, előzések közlését is –, a színhűséget, az eredeti méretet, az eredetit követő körülvágást és az eredetit reprodukáló kötetet. Bár a legkorszerűbb nyomdai technikával készül, a munkafolyamatoknál elengedhetetlen a kézi munka – főleg a kötésnél mutatkozik ennek szükségessége. Struzl a követelmények között említi, hogy jó minőségű anyagok felhasználásával kell készíteni a hasonmást. Alapvető elvárás – írja –, hogy legalább olyan hosszú várható élettartama legyen a faksimilének, mint az eredetinek – ami legtöbbször már sok évszázadot jelent. (Hasonmás kiadások művészete. 3300 év szellem- és kultúrtörténete szóban és képen. Az OSZK-ban 1997. március 14-e és május 31-e között tartott kiállítás katalógusa. Bp. 1997.)

Ezeket a roppant magas minőségi követelményeket természetesen nem minden faksimile kiadás éri el, nagy változatosság figyelhető meg a külföldi gyakorlatban is. Például a Dortmundban megjelenő *Die bibliophilen Taschenbücher* sorozatban kicsinyített méretben, fűzve, papírborítóban több XV–XVI. századi nyomtatvány jelent meg (Schedel-krónika, a 42 soros Biblia, az I. Miksa-féle Theurdank), és ezekre a kiadásokra leginkább a szem- vagy pszeudofaksimile jelző alkalmazható. A magyarországi hasonmások között is viszonylag kevés azoknak a száma, amelyekre a fenti kritériumok kivétel nélkül érvényesek. (Eleve figyelmen kívül hagyhatók ebből a szempontból az 1970-es évekig szórványosan, az 1980-as évektől rendszeresen megjelenő reprint kiadványok, például az 1983-ban a Könyvtér indította *Tudománytár* kötetei: használati célra szánt segédkönyvek hasonmását tartalmazzák egyszerű kivitelben, a könyvtörténeti, könyvművészeti és bibliofil jelleg gyakorlatilag teljes mellőzésével.)

A Soltész Zoltánné közreműködésével készült kiadványoknak sem mindegyike valódi, a szó szoros értelmében vett faksimile. Ebbe az Ursula Struzl szempontjait figyelembe vevő kategóriába sorolható a *Flamand Kalendárium*, a *Horae Beatae Mariae Virginis*, a *Missale* és a *Thuróczy-krónika*. Közös vonása a négy kiadványnak, hogy a hasonmás önálló fizikai egység, a faksimile tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges tanulmány(ok) külön mellékletben kaptak helyet, és a kötés az eredetit utánzó vagy legalább nemes anyagból készült bibliofil jellegű.

A hasonmások másik csoportjába a *Biblia Pauperum*, a *Chronica Hungarorum* két változata, a *Második magyarországi ősnymda egyik nyomtatványa* és a *Basiliius Magnus/Xenophon kolligátum* tartozik. A kiadványok a teljes eredeti hasonmását tartalmazzák, az egyik Blockbuch, három pedig ősnymtatvány. Kötésük nemesen egyszerű, modern, nem archaizáló stílusú. A szövegekhez kapcsolódó hosszabb-rövidebb tanulmányok, mellékletek nem önálló fizikai egységben találhatóak, hanem a hasonmással egybekötve jelentek meg, a papír is csupán a Szent Jeromos-biográfia (A második magyarországi ősnymda egyik nyomtatványa) közreadásánál különbözik.

A harmadik csoportba az albumok sorolhatók, négy nem teljes hasonmást tartalmazó kötet. Az egyik egy kódex illuminált leveleit tette közzé, nem is az eredetivel egyező méretben (*Mátyás Graduale*), a második provenienciája alapján összetartozó kódexegyüttes reprezentatív darabjait bemutató kötet (*Francia és né-*

metalföldi miniatúrák Magyarországon). A *Régi magyar várak* címen megjelent összeállítás egy XVI–XVII. századi hatkötetes album magyar vonatkozású rézmet-szeteit közli, a negyedik pedig – *A magyar könyvnyomtatás képeskönyve* – a hazai könyvkiadás és nyomdászattörténet fejlődésrajza képekben. Az albumok tudományos jelentősége nem elhanyagolható, bár nyilvánvalóan fokozottabban kerül előtérbe e csoportnál az ismeretterjesztő funkció: a kutatói igényeket csak korlátozott mértékben elégítheti ki a rendszerint nem eredeti méretben tanulmányozható válogatott lapok közlése.

A minden vonatkozásban faksimilének tekinthető első csoportba három kódex és egy ősnymtatvány hasonmása tartozik. A kódexek közül kettő (Missale, Cod. Lat. 221., Flamand Kalendárium, Cod. Lat. 396.) az OSZK tulajdona, a Horac Beatae Marie Virginis a Pannonhalmi Főapátság 118. I. 43. jelzetű kézírata. A kódexeknél – *Domanovszky Ákos* katalogizáláselméleti terminus technicusát kölcsönvéve – egybeesik a mű és a könyv (a dokumentum), vagyis a textus, valamint a miniatúrák és iniciálék a maguk entitásában egyediek. A Thuróczy-krónika esetében elvileg is másról van szó. A nyomtatott könyv szövege – a mű – több fizikai egységben készült, elméletileg teljesen egyező formában. Azonban az ősnymtatványok, antikvák elvileg azonos példányai napjainkra jelentősen különbözhetnek egymástól (csonkulások, kötés, possessorbejegyzések, az illusztrációk színezése stb.). A fennmaradt kötetek közötti eltérések egyébként az eredeti nyomtatása során is keletkeztek; ismert, hogy a XV–XVI. századi nyomdász a nyomtatás során kisebb-nagyobb mértékben javította a szedést, illetve eleve többféle szövegváltozat jelent meg ugyanazon mű elvileg azonos kiadásából.

A *Thuróczy-krónika* 1488-as augsburgi kiadásáról készült faksimile esetében ezek az elméleti jellegűnek tűnő problémák kiválóan tanulmányozhatók. Köztudott, hogy az *Erhardt Ratdolt* műhelyében napvilágot látó krónika három változatban készült, a teljesebb szöveget tartalmazó variáció két formában jelent meg, a harmadik pedig textusában mellőzi a Mátyás király ausztriai sikeres hadjáratáról tudósító részt. Az Országos Széchényi Könyvtár a különböző változatokból hét példányt birtokol, közöttük az ún. B-variáns két különlegesen díszes, illuminált fametszeteket tartalmazó és a Mátyás királyhoz szóló arannyal nyomtatott ajánlással ellátott kötetét. Az Inc. 1143. jelzetű volt a hasonmás alapja, vaknyomással díszített eredeti bőrkötését követi a faksimiléé. Azonban a példány helyenként csonka, hiányzik belőle az e1, i1, i3–8 és i10 szöveges levél és a v4 üres levél. A másik, Inc. 1143/b. jelzetű kötet erősen körülvágott, átkötött példány. Ebből egészítették ki a hasonmás alapjául szolgáló diszpéldány hiányait. Sajnos azonban ez a másik példány is csonkán maradt fenn, az i5–6 szöveges valamint a v3–4 és y10 üres levelek hiányoznak. Ebből következően a szöveg és az illusztrációk hasonmását nem lehetett maradéktalanul kiadni a két különleges kiállítású kötetből, mindkét illuminált példányból hiányoznak az i5-6 levelek. A két levelet (négy oldalt) egy harmadik, ám színezetlen fametszeteket tartalmazóból (Inc. 1146.) kellett pótolni. Az 1986-os kötet tehát három példányból összeállított rekonstruált kiadvány, és mint ilyen a csonkán fennmaradt nyomtatványok közreadásának egyik klasszikus példája. A választott megoldással szemben nehezen hozhatók fel érvek, az egykori kiadás ilyen jellegű rekonstrukciója mindenképpen elfogadható és helyeselhető, bár kétségtelenül egy, a valóságban soha nem létezett – és létező – könyv, vagyis virtuális hasonmás a végeredmény.

A kódexek hasonmásai közül figyelemre méltó a Cod. Lat. 221. jelzetű úti misekönyv, elsősorban különleges védődobozza miatt. A XV. század végén készült, egykor Asmus von Wertheim tulajdonában lévő kódex sajátossága, hogy utazások, zárandoklatok közben használták – a kapcsos védőtök volt hivatott óvni a tetszetős misekönyvet. A mintaszerű kiadás így egy viszonylag ritka kódextípus megismerését teszi lehetővé. (A kötés szerves tartozéka a kötetnek, így a hasonmásnak is. Természetesen bonyolult feladat ennek kiválasztása, főleg ha a hasonmás eredetije nem korabeli kötésben maradt fenn. A kérdés jelentőségére a közelmúltban Rozsondai Marianne hívta fel a figyelmet (Misztótfalusi Kis Miklós Amszterdamban nyomtatott könyveinek eredeti kötése. Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból. Bp. 2001.) elmarasztalva az 1991-es Misztótfalusi-féle ún. Aranyas Biblia hasonmásának közreadóit a mintául választott kolozsvári legyeződiszes kötésért. Mint írja a kötet 229. lapján: „Az emberek félrevezetése ezt a legyeződiszes Biblia-példányt megtenni Misztótfalusi aranyas Bibliájának.”)

A Soltész Zoltánné által gondozott kiadványok következő csoportja XV. századi, többszörözéssel készült könyvek hasonmásai, közülük három ősnymtatvány, a negyedik pedig Blockbuch, dúckönyv. A három ősnymtatvány fakszimiléje között találjuk Hess András mindkét ma ismert nyomtatványát, illetve a második magyarországi ősnymda három kiadványa közül Laudivius Zacchia Szent Jeromosról írt életrajzát.

Az 1970-es években (1972, 1973, 1975, 1978) megjelent kötetekkel a XV. században Magyarországon működött két ősnymda összesen öt ismert nyomtatványa közül hasonmás kiadásokban három tanulmányozható. (Az 1480 körül keletkezett egyleveles búcsúcédula fekete-fehér, nem színes képe természetesen számos alkalommal megjelent különféle tanulmányokban, monográfiákban, az RMNY is közölte mását, így lényegében csak az Antoninus Florentinus által készített gyónási kézikönyvről nincs még hasonmás.) A három fakszimile edíció jelentőségét már ez a tény is kellően igazolja, arról nem is beszélve, hogy a Szent Jeromos-életrajzból mindössze egy példány maradt fenn a budapesti Egyetemi Könyvtárban, a jelenleg két példányban ismert Hess-féle második nyomtatványból viszont Magyarországon nincs példány, a Basilius Magnus/Xenophon kötet a bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött kötettről készült. A két hasonmás kiadás tette lehetővé szélesebb körű ismertségüket.

A *Chronica Hungarorum* más szempontból figyelemre méltó. Hasonmása 1972-ben és 1973-ban látott napvilágot. 1972-ben a nemzetközi könyvév tiszteletére jelent meg Soltész Zoltánné rövid francia nyelvű előszavával. A következő évben, a *Chronica Hungarorum* kiadásának 500. évfordulóján hagyta el a nyomdát az újabb hasonmás Soltészné részletes magyar nyelvű tanulmányával és a krónika latin szövegének Horváth János által készített fordításával kiegészítve. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Hess-féle kötetnek így összesen három hasonmás kiadása van. Az első fakszimile még 1900-ban jelent meg *Fraknoi Vilmos* gondozásában, *Ranschburg Viktor* kiadásában és az *Athenaeum* nyomda kivitelezésében. Az 1972-es és az 1973-as két kiadásnak tekinthető az eredeti hasonmásának közreadása szempontjából is a különböző eltérések miatt. Az első Magyarországon nyomtatott könyvből tíz példányt tartanak számon a világ különböző helyein, Magyarországon kettőt őriznek, az egyik az OSZK-ban, a másik a budapesti Egyetemi Könyvtárban található. A három kiadás a jobb állapotban fennmaradt OSZK Inc. 326. jelzetű

példányról készült. Az egyes hasonmásokat összevetve jól érzékelhetőek a fakszimile kiadások során tisztázandó elvi problémák illetve az, hogy a nyomdatechnika mennyiben járul hozzá a minél pontosabb edíciókhoz. A döntő azonban nem a technika, hanem a közreadó.

Az 1972-es francia kísérőszövegű fakszimile megjelenésekor *Borsa Gedeon* behatóan elemezte a hasonmást (A „*Chronica Hungarorum*” új hasonmás-kiadása. Magyar Könyvszemle, 1973. 393–395. p.), a továbbiakban recenziója gondolatmenetét is felhasználva tekintjük át az eltéréseket az eredetihez és egymáshoz viszonyítva.

Az 1900-as kiadásban a hasonmást az eredetivel megközelítő minőségű és színű, kézzel merített, fehér rongytartalmú papírra nyomtatták, így jól elvált a faksimilétől a Fraknói Vilmos tanulmányát tartalmazó rész modern papírja. 1972-ben és 1973-ban az egész kötetet egységesen csontszínű, gépi úton készült papíron állították elő. „1900-ban a mérethűséget ugyan általában megközelítették, de a fénykép-felvételek készítése során az eredeti könyv lapjai enyhén domborúak voltak, így a hasonmásban a sorok méretaránya torzult. Ezt a hibaforrást most elkerülték; mind magasságban, mind szélességben az eredetihez képest egy milliméternél nagyobb eltérés sehol sem észlelhető” – állapítja meg *Borsa Gedeon* az 1972-es edícióról, de az 1973-as kiadásra is érvényesen. A régi, Fraknói-féle hasonmásban a cinkográfiai eljárás – túlmaratás, illetve helyenként éppen az elégtelen maratás miatt – néhol deformálta a betűket, a korszerű ofszetnyomásos technika viszont „az eredetit igen nagy hűséggel közelítette meg.”

Az anyagból és a technikából adódó különbségeken túl megfigyelhetők eltérő közreadói megoldások is. Az eredeti példány 67. és 68., két utolsó nyomtatott levelén három kéztől származó, XVI. és XVII. századi bejegyzések találhatók a magyar királyok születési és halálozási dátumairól, különféle történeti eseményekről. A három fakszimile kiadásnál a következő megoldások láthatók: a Fraknói-féle 1900-asból hiányzik a 67. levél rektó lapján olvasható egysoros bejegyzés, a 68. levél üres, nyomtatott szöveget már nem tartalmazó verzójának kézírásos szövege viszont teljes egészében megtalálható. Az 1972-es kiadásban a megoldás fordított: hiányzik a 68. levél verzójának bejegyzése, olvasható ezzel szemben a 67. levél rektóján található szöveg. Az 1973-as változatban tanulmányozható mindkettő, ebben az értelemben ez közelíti meg legtökéletesebben az eredeti példányt.

Borsa Gedeon az eredeti Inc. 326. jelzetű példányról írva állapította meg, hogy nyolc levél rektóján a legutolsó sor elején kézírásos szám található. A nyolc szám közül a Fraknói-féle edíció mindössze kettőt közöl (43. és 44. levél), az 1972-es és az 1973-as ötöt (32., 43., 44., 52. és 64. levél), hármat (12., 24., 33. levél) viszont nem. Különbség figyelhető meg a tulajdonbélyegző közlésénél. Az 1900-as kiadásban két helyen (az első nyomtatott levél rektóján és a kötet végén, Hess kolofonja alatt) látható az „*Ex Museo Hungarico*” feliratú bélyegző lenyomata, az 1972-es és 1973-as kiadásokból ez hiányzik. (Ugyanakkor a szintén 1973-ban kiadott *A magyar könyvnyomtatás képeskönyve 1473–1973* című albumban közzölt képen ez a Karai Lászlóhoz szóló ajánlás végén olvasható.)

A *Chronica Hungarorum* különféle fakszimile kiadásainál vitathatatlanul érzékelhető némi következetlenség. Szövegében nem csonka, nem hiányos – és a *Chronica* ebben a vonatkozásban az egykor megjelent teljes textust tartalmazza – példányról készült kiadásoknál (legalábbis ősnymtatványok és korai antikvák

esetében) jobb megoldásnak tűnik a konkrét kötet minél tökéletesebb reprodukálása, vállalva annak esetleges szeplőit. Későbbi, XVI. század közepe utáni kiadványoknál inkább járható útnak az eredeti kiadás rekonstrukciója, ekkorra ugyanis már nincs rubrikálás, az inícialek dúcraól vagy kliséreól készülnek, a nyomtatott könyv fennmaradt példányai egyre jobban hasonlítanak egymásra. A könyv kezd modern értelemben vett tömegtermékké válni, egyediségét jobbára már csak az eltérő kötésben és a tulajdonosi bejegyzésekben őrzi.

Más jellegű problémával kellett megküzdeniük a közreadóknak az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár *Biblia Pauperum*ának megjelentetésekor. A roppant különleges könyv (Blockbuch) nem a gutenbergi technikával készült, hanem fametszetes dúcraól sokszorosították. Hazánkban e sajátos könyvtípusból mindössze ez az egyetlen példány található, a hasonmás könyv- és művelődéstörténeti jelentőségét ez a tény kellően bizonyítja. A Blockbuchok sajátossága, hogy csupán a levél egyik oldalára nyomtattak. A faksimile kiadás megkísérli hűen követni az eredeti sokszorosítási technikát. Az esztergomi példányból hiányzó első levelet nem pótolták (bár erre az elméleti lehetőség meglelt volna, a drezdai Sächsische Landesbibliothek ugyanabból a fametszetes sorozatból származó példányában ugyanis fennmaradt: Soltészné a kísérol tanulmányban kibebbített és fekete-fehér képét közre is adta), ugyanakkor az esztergomi sorozat fametszetes lapjainak sorrendje az idők során – feltehetően a XVII–XVIII. századi újrakötésnél – összekeveredett. A faksimile kiadás a Biblia Pauperum szigorú tipológiai programjának megfelelően eredeti sorrendben tartalmazza a fametszeteket. Ez a közreadói beavatkozás feltétlenül indokolt és szükséges, hiszen egy utólagos (könyvkötői) tévedés korrigálásáról van szó. Nyomtatott kiadványoknál hasonló jellegű módosítás legfeljebb akkor vethet fel kérdéseket, ha egyértelműen a nyomtatás során keletkezett zavar utólagos javításáról van szó.

A Soltész Zoltánné közreműködésével készült könyvtörténeti, könyvművészeti kiadványok utolsó csoportjába az albumok tartoznak. Az 1973-as kiadású *A magyar könyvnyomtatás képeskönyve 1473–1973* valójában nem is tisztán hasonmások gyűjteménye. A tudós összeállító nagy ívű bevezetőjét követően zömmel címlapok, jellegzetes könyvdíszek képét közölte, de szép számmal találhatók a gyűjteményben a könyvnyomtatás, könyvkiadás különféle tárgyi és írásos emlékeiről (nyomdai eszközök, épületek, szerződések) többnyire fekete-fehér képek. A könyv a színvonalas ismeretterjesztés mintapéldája, a tetszetős kiállítású kötet méltó hozzájárulást jelentett a magyarországi könyvnyomtatás 500. évfordulójának ünnepéhez. Angol nyelvű kiadás is készült belőle.

Az 1980-as kiadású *Mátyás Graduale* műfaját tekintve egyházi énekeskönyv, a fennmaradt korvinák egyike. A kiadvány a nagy hártylevelekre másolt és pazarul díszített kódex 47 nagyméretű miniatúrájának hasonmását tartalmazza, nem a teljes kódex faksimilejéről van tehát szó, hanem a kodikológiai és művészettörténeti szempontból számos kérdést felvető képsorozat kiadásáról. (A képek értelmezéséről a Magyar Könyvszemle 1981-es és 1982-es évfolyamainak hasábjain Csapodi Csaba és Soltész Zoltánné között vita zajlott.) A miniatúrák közül csupán egy jelent meg külön mellékletben az eredeti (478×308 mm) méretben, ezáltal képet alkothat a kötetet forgató a kódex egykori formátumáról. A közölt 47 miniatúra – bár a kódexben eltérő a méretük – a kiadványban gyakorlatilag egységes formátumban, többnyire némileg kicsinyítve, néhány esetben azonban

kinagyítva látható (például a húsvét utáni szombatot ábrázoló „E” iniciálé a 26. levél rektóján az eredetiben mindössze 73×87 mm, a kötetben 132×153 mm). A *Graduale* kiadása ebben a formában is kiemelkedő tudományos jelentőségű, bár kétségtelen, hogy csak az ikonológiai jellegű kutatásokhoz nyújt hathatós segítséget. Külföldi szakkörök számára a tanulmány német nyelvű változatával is megjelent a könyv.

Soltész Zoltánné négy kódex hasonmását – teljesen vagy részben – tette közzé (*Horae Beatae Mariae Virginis*, *Flamand Kalendárium*, *Mátyás Graduale*, *Missale*), közülük az első három németalföldi provenienciájú. Ezekkel a kódexekkel már korábban is behatóan foglalkozott. 1969-ben jelent meg a *Francia és németalföldi miniatúrák Magyarországon* című album, amelyet Radocsay Dénessel közösen rendezett sajtó alá. Soltészné a kódexek részletes leírását és a közölt miniatúrák ikonológiai magyarázatát készítette. A jelentős munka 43., 50. és 51. tételében tette közzé először a három németalföldi eredetű kódexre vonatkozó megfigyeléseit, melyeket később a hasonmásokhoz készült tanulmányokban fejtett ki részletesen.

Az albumok sorában más jellegű feladatot jelentett a *Régi magyar várak* című kiadvány 1993-as összeállítása. 1572–1617 között Kölnben 6 kötetben jelent meg a *Civitates orbis terrarum* elnevezésű díszes kiadvány az ismert világ városairól, várairól. A 363 rézmetszetes vár- és városkép között 20 magyar erődítmény helyszínrajza is helyet kapott. Az album ezeket a színezett metszetteket tartalmazza az eredetivel megegyező méretben, az összeállító magyar és német nyelvű képművelőivel. A művelődéstörténeti szempontból jelentős rézmetszetes sorozat magyar vonatkozású lapjai nem csupán a várak helyszínrajzaival ismertetik meg a szemlélőket, de sok esetben a mindennapi élet különféle jelenségeit is közel hozzák a ma emberéhez. A szép kötet is inkább a közművelődést és a gyűjtők érdeklődését szolgálja, azt a célt, amelyet Soltészné 1978-as említett írásában így fogalmazott meg: a hasonmás kiadások feladata, hogy „a korszerű nyomdatechnikai lehetőségekkel könyvkultúránk valóban kiemelkedő és maradandó értékei váljanak széles körben ismertté. Hogy az utóbbi szándék milyen visszhangra talál, az már a közönségtől is függ. A hasonmás-kiadások kezdeményezése és fogadtatása egy kicsit azt is jelzi, milyen elevenen él a társadalomban a múlt eredményeinek megbecsülése.”

Hogy a múlt eredményeit mennyire becsüli meg általában a közönség, pontosan nem tudható. Az viszont tudható és biztosan állítható, hogy akik akár szakmabeliként, akár a művelt, könyvszerető közönség képviselőjeként – most vagy a jövőben – találkoznak a Soltész Zoltánné tudományos életművéhez szervesen hozzátartozó, alapvetően abból építkező, ugyanakkor azt sok vonatkozásban gazdagító, kiegészítő faksimile kiadásokkal, csak elismeréssel adózhatnak a könyvtörténet, könyvművészet, bibliofília keretében végzett közreadói tevékenységének.

Pogány György

Debreceni festett pergamenkötések

A régi könyveket bemutató kiállításokon mindig figyelmet keltenek a gazdag színvilágú debreceni kötések. Ez a XVIII–XIX. században alkalmazott technika a magyar kézműipar történetében kiemelkedő jelentőségű, s éppen ezért határozta el a Déri Múzeum és a Debreceni Református Kollégium Múzeuma, hogy konferenciát rendeznek a debreceni festett pergamenkötések történetéről. A 2000. év novemberében elhangzott előadások jegyzetekkel ellátott kiadása ez a tetszetős kis kötet.

Gáborjáni Szabó Botond a XVIII. századi Debrecen gazdasági, társadalmi és kulturális jellemzőit foglalja össze tanulmányában.

Rozsondai Marianne a jellegzetes debreceni pergamenkötéseknek az európai kötéstörténetben elfoglalt helyét határozza meg, számba véve, képekkel illusztrálva az egyes típusokat. Megállapítja, hogy bár e kötések többsége a barokk stílusjegyeit mutatja, számos példányuk több stíluskorszakot is átfog. Éppen ezért –egyediségük miatt – e kötéseket külön stíluskategóriának kell tekintenünk, melynek létrejötté a debreceni könyvkötők művészetének köszönhető.

Beöthyne Kozocsa Ildikó a nagy szakmai tudással rendelkező restaurátor szemével vizsgálta meg az egyes kötések technikai sajátosságait és ezek hatását a restaurálás folyamatára. Tanulmányát ugyancsak számos képmelléklet teszi szemléletessé.

Fekete Csaba a debreceni hárttyakötések földrajzi és időbeli határaival foglalkozik, utalva arra a lehetőségre is, hogy a németországi könyvtárakban felbukkanó ilyen típusú példányokat akár vándorúton levő debreceni mesterlegények is készíthették. Foglalkozik a hárttyakötéseken megfigyelhető technikának és stílusjegyeknek a későbbi debreceni bőrkötéseken történő alkalmazásával is.

Torma László a debreceni hárttyakötéseknek is alapanyagául szolgáló pergamen készítését ismerteti Hermann Lorenz 1862-ben német nyelven megjelent munkája alapján, annak egyes részeit saját magyarázó megjegyzéseivel bővítve. A technológiai folyamatot jól szemléltetik az eredeti kötetből átvett, magyar nyelvű magyarázatokkal ellátott illusztrációk.

Érdi Marianne egyetemi tárgyrestaurátori vizsgamunkaként állított helyre egy mázas kerámia testű, pergamennel bevont tuniszi dobot. Ennek a könnyűnek véggépp nem nevezhető restaurálásnak munkafolyamatát foglalja össze képekkel illusztrált tanulmányában.

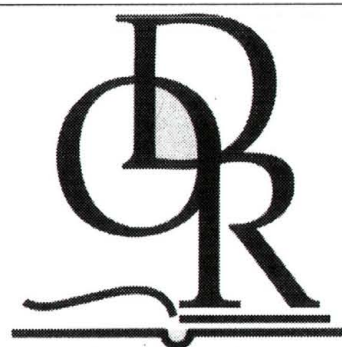
Ádám Ágnes a középkori kötéstechika egyik gyakorlatát vizsgálja tanulmányában: a már könyvként nem használt vagy elrontott pergamen kéziratokat utóbb teljes borításként vagy sokszor a könyvek gerincének megerősítésére csíkokra vágva használták fel más kötetek bekötésére. Így tehát a pergamen másodlagosan felhasználva javítóanyagként is szerepet kapott a könyvkötésben. Ezek az egykori

kódexlapok a hordozó dokumentum adatainak feljegyzésével fragmentumokként megőrzendők, hiszen a kutatásuk során olykor igen jelentős művelődéstörténeti emlékek bizonyulhatnak.

A tanulmánykötet jó összefoglalást ad a festet pergamenkötések történetéről, e típus eredetkutatásának jelenlegi állásáról, stílusjegyeiről, továbbá a pergamen egyéb felhasználásáról. A gazdag jegyzetanyag és a képek nagyban segítik a tájékozódást, valamint a technikai részletek megértését.

Debreceni festett pergamenkötések. Szerk. Krankovics Ilona. Debrecen, 2002., Déri Múzeum. 78 l., ill.

W. Salgó Ágnes

ORSZÁGOS
DOKUMENTUM-ELLÁTÁSI
RENDSZER

Tudja-e?

ha a tanulásához,
kutatásához,
munkájához keresett
dokumentumokat
könyvtárunkban
nem találja meg,
kérésére
az eredeti anyagot
vagy annak másolatát
más könyvtárból
beszerezzük
és rendelkezésére
bocsátjuk

*A könyvtárközi
dokumentumszolgáltatás
módjáról és feltételeiről
a könyvtár munkatársai
részletes tájékoztatást adnak.*

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Használja ki
a könyvtári rendszer
előnyeit,
vegye igénybe a

könyvtárközi szolgáltatásokat!

